

קריאה, תרגום, כיסוי וגילוי

פרשת 'כי תשא' מספרת את אחד הסיפורים המביכים ביותר בתולדות עם ישראל הצעיר. אחרי שרשרת של אירועים ניסיים – הצלת ישראל ממצרים, בקיעת ים סוף, המתקת המים במרה, הורדת המן, ומיד אחרי האירוע המכונן של מתן תורה בסיני – בני העם נוהגים בחוסר אמונה, כמו לא היו הנסים מעולם. הם בונים עגל זהב, משתחווים לו, זובחים לו ואף קוראים: "אֵלֶּה אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (שמות לב, 8). דין ודברים קשה מתפתח בין אלהים הרוצה לכלות את העם בזעמו ובין משה המצליח להשיב את האל מחרון אפו אבל שובר את לוחות הברית לנוכח פולחן העגל. הרג של כשלושת אלפי איש מבני העם משקיט את הזעם האלוהי אבל הצלקת שמותיר האירוע מוטבעת בתודעת העם לנצח.

כאן אעסוק בדרכים שבהן נקראים ונלמדים דברי תורה המבטאים גנאי לעם ישראל או למנהיגיו. בבסיס של הדיון עומדות השאלות (שלא נידרש להן כאן) מהי הפונקציה של קריאת התורה, האם זהו אקט טקסי גרידא? האם מטרת הקריאה לימוד העבר? באיזה אופן היא באה להעצים את העם ולהגביר את הזדהותו עם מורשתו, ואם כן, מה בדבר תכנים בעייתיים כמו אלה של סיפור מעשה העגל? מה הממדים החינוכיים של תכנים אלה? במילים אחרות, כיצד יש להתייחס לאותם טקסטים שקשה להתמודד עמם מבחינה תיאולוגית, אידיאולוגית, ערכית או אסתטית?

ראשית יש לשער שהטקסט המקראי הנגלה לעינינו כבר הוא ערוך, עניינים אחדים הובאו בו לקדמת הבמה ואחרים הוצנעו, מנגנונים סמויים מעינינו פיקחו על תהליך יצירת הקאנון המקראי. לדוגמה, סיפורי דוד המובאים בהרחבה מגלים טפח של גנות למלך החשוב, גנות שאינה מבוטאת במישרים אבל מציצה מן החרכים (ואף זכתה לביטויים מרתקים בספרות המודרנית¹). בהקשר זה ראוי להרהר גם בשאלה אילו ספרים זכו להיכנס לקאנון המקראי, אילו באו בשעריו אבל לאחר ויכוחים, למשל ספר קהלת ומגילת אסתר, ואילו לא נכנסו בו כלל. ומה ניתן ללמוד מעמדתם המורכבת של חז"ל כלפי אותם ספרים חיצוניים. כאן אעסוק בהתמודדות עם גילויים מביכים בטקסט המקראי, כפי שהוא קיים ועומד לפנינו.

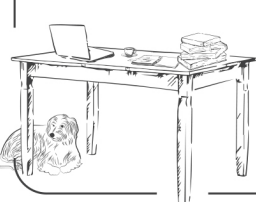
דרך אחת להתמודד עם ביטויים מביכים בתנ"ך היא להמירם בלשון נקייה:

תנו רבנן: כל המקראות הכתובין בתורה לגנאי קורין אותן לשבח, כגון: 'ישגלנה' [קוראים] 'ישְׁכַבְנָה' (דברים כח, 30); 'בעפלים' – 'בְּטַחְרִים' (שם, 27); 'חריונים' – 'דְּבִיוֹנִים' (מל"ב ו, 27); 'לאכל את חריהם ולשתות את מימי שיניהם' – 'לְאָכַל אֶת צוֹאֲתָם וְלִשְׁתוֹת אֶת מִימֵי רַגְלֵיהֶם' (שם יח, 27); 'למחראות' – 'לְמוֹצָאוֹת' (שם י, 27), (בבלי מגילה כה, ע"ב וגם תוספתא מגילה ד, לט).

ברוב ספרי התנ"ך מופיעה צורת הכתיב ובשולי הדף באה הצורה הנקראת, הקרי. הצורה המביכה אינה נמחקת מן הספר המקודש אבל אינה נהגית בציבור (ויש להזכיר שזה רק סוג אחד של הבדלים בין קרי וכתוב המצוי במקרא).

דרך אחרת להתמודד עם טקסטים מטרידים מוצגת אף היא בספרות התנאים: "יש נקראין ומתרגמין נקראין ולא מתרגמין לא נקראין ולא מתרגמין" (תוספתא מגילה ג, לא). כזכור, התורה נקראה בבית הכנסת במקורה העברי ותורגמה על אתר לארמית, שפת הדיבור העיקרית שנהגה

¹ לדוגמה: יוכי ברנדס, מלכים ג (כנרת זמורה ביתן 2008); שטפן היים, דוח דוד המלך, תרגמה ברוריה בן-ברוך (כתר 1987), ג'וזף הלר, אלהים יודע, תרגם מאיר ויזלטיר (עם עובד 2003).

בימיהם של חז"ל, אלה הדברים ש"נקראין ומתרגמין". המשנה, וכמוה התוספתא והבבלי, מגישים רשימה של טקסטים שיש לקרוא אך לא לתרגם:

מעשה ראובן נקרא ולא מיתרגם;
מעשה תמר נקרא ומיתרגם;
מעשה עגל הראשון נקרא ומיתרגם
והשני נקרא ולא מיתרגם; (משנה מגילה ד:).

הקראת הטקסטים הללו מנכיחה אותם בחיי בית הכנסת באופן טקסי אבל ההימנעות מתרגומם מונעת את הבנתם על ידי רוב העם. כל אחד מהם זוקק דיון נפרד, כאן נתעכב קמעא על מעשה העגל המופיע בפרשתנו. המשנה מפרידה בין מה שהיא מכנה "מעשה העגל הראשון" ובין המעשה השני. והגמרא מסבירה: "איזה מעשה עגל השני? מן 'וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה' (שמות לב, 21) עד 'וַיֵּרָא מֹשֶׁה' (שם, 25)" (בבלי ברכות כה, ע"ב). כלומר, סיפור בניית העגל, פולחנו, זעם האל ושבירת הלוחות אינם מצונזרים והם נקראים ומתורגמים בפני הציבור בשבת, ואילו השיחה הקשה של משה ואהרן אינה מתורגמת. משה שואל: "מַה-עֲשֵׂה לָךְ הָעָם הַזֶּה כִּי-הִבְאֵת עָלָיו חֲטָאָה גְדֹלָה" ואהרן עונה: "אֵל-יִחַד אֶף אֲדַנִּי אַתָּה יְדַעְתָּ אֶת-הָעָם כִּי בָרַע הוּא... וַיִּתְּנוּ-לִי [את הזהב] וַאֲשַׁלְּכֵהוּ בְּאֵשׁ וַיֵּצֵא הָעֵגֶל הַזֶּה" (שם, 22-24). כלומר, החטא שגרם להשתקת הסיפור אינו המעשה עצמו אלא סיפורו.

בפירושו לסוגייה בבבלי, גורס רש"י שהתיאור "וַאֲשַׁלְּכֵהוּ בְּאֵשׁ וַיֵּצֵא הָעֵגֶל הַזֶּה" עשוי ללמד ש"יש ממש בעבודה זרה", ואכן בתלמוד נאמר על הפסוק הזה: "לעולם יהא אדם זהיר בתשובותיו, שמתוך תשובה שהשיבו אהרן למשה פקרו המינין" (שם). לעומתם, בעלי התוספות סברו שהימנעות מן התרגום נובעת משום כבודו של אהרן, ובזאת הם מקבלים את האמור בירושלמי: "לא דומה גנאי יחיד בציבור לגנאי ציבור בציבור" (מגילה ד, י; עד, ע"ג). ואולי היה מי שחשב שהחזרה על הסיפור בפיו של אהרון עשויה לקבע אותו בתודעת השומעים יותר מאשר תיאורו. השתקת הסיפור (ולא המעשה עצמו) מלמדת אולי שלדיבור על דבר יש לעתים כוח רב יותר מאשר לדבר עצמו.

דרך שלישית ומרחיקת לכת יותר בהתמודדות עם עניינים מביכים במקרא היא הדרישה להימנע מקריאתם כלל, וכך נאמר במשנה שלפנינו:

ברכת כהנים ומעשה דויד ואמנון, לא נקראין ולא מיתרגמין.
אין מפטירין במרכבה; רבי יהודה מתיר.
רבי אליעזר אומר, אין מפטירין ב'הודע אֶת-יְרוּשָׁלַם [אֶת-תּוֹעֲבֹתֶיהָ]' (יחזקאל טז, 2).

לא נדע מה היו הקריטריונים המדויקים להכללת פסקות אחדות כטקסטים שאין לקרוא אותם בציבור ומדוע קטעים אחרים, שגם בהם יש ממד מביך או מטריד לא נידונו בהקשר זה. לדוגמה, דרשת הגנאי על ירושלים ביחזקאל טו ("הוֹדַע אֶת-יְרוּשָׁלַם") אינה נקראת, ואילו על דרשת הגנאי על ירושלים ושומרון ביחזקאל כג, החרیפה לא פחות, אין איסור קריאה. הסברים רבים ניתנו גם לכך שנאמר על ברכת כהנים, הברכה המזוקקת והטהורה ביותר במקורותינו, שהיא אינה נקראת, ועדיין הדברים אינם יוצאים מידי פשוטם.²

² לסקירת הפרשנויות השונות בנושא, ראו: משה צפור, "ברכת כהנים – לא נקראין ולא מתרגמין?", מחקרי מורשתנו ב-ג (תשס"ד), 165-174.

